

АФОРИЗМИ У МОВІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

Литвин Олена Олександрівна

К. філол. н, доцент кафедри українознавства
і мовної підготовки іноземних громадян,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
elenasavvich@gmail.com

Сьогодні в умовах динамічного розвитку лінгвістики та літературознавства зростає увага до афористичного жанру як основ розуміння дійсності. Публікуються збірники афоризмів, розвивається наука про афоризми – афористика, яка вивчає теорію та історію афоризму як літературного жанру. З давніх часів афоризми були першим етапом розвитку філософської думки й містили основи народної мудрості. Людство завжди прагнуло опанувати суть буття й вічні ідеали, залишити нащадкам накопичені знання у формі короткого та влучного виразу. Кожен у певні моменти життя має потребу в осмисленні тих чи тих подій, тому українська словесність розвивала цей жанр літератури від давніх часів і до сьогодення. Значна частина афоризмів мають повчальні настанови, які з роками не втрачають своєї актуальності, а лише набувають нового змісту та значення в умовах сучасного контексту. Ці вислови не потребують пояснень, бо містять у собі закінчену думку.

Незважаючи на те, що в останні роки активізувалася увага до вивчення афоризмів, досі немає єдиного погляду на його мовний статус та тлумачення. Афористичні вислови досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці, зокрема Л. Авксент'єв, М. Алексеєнко, Н. Барлі, В. Виноградов, В. Калашник, М. Федоренко та ін..

Вивчення афоризмів окремих письменників дає змогу дослідити світогляд письменника, його ставлення до реалій дійсності та до людей. Аналіз поетичної мови Ліни Костенко дозволяє визначити специфіку афоризмів в індивідуально-авторському слововживанні авторки, виявити особливості використання названих номінацій як засобу художнього зображення дійсності.

Мета роботи – дослідити особливості вживання афористичних висловів у мові роману Ліни Костенко «Маруся Чурай».

Афоризми є однією із найдавніших форм філософського мислення Вони ввібрали в себе такі поняття людського буття, як: життя та смерть, любов та ненависть, вірність та зраду.

У науці існує велика кількість визначень поняття «афоризм». Дослідження специфіки функціонування афоризму та його видових особливостей ускладнено тим, що немає чіткого, загальноприйнятого визначення жанрових меж

афоризму, впорядкованої класифікації різних його видів. У довідковій літературі існують суперечливі тлумачення поняття «афоризм».

Літературознавчий словник подає таке визначення: «Афоризм – це узагальнена, глибока думка, виражена в лаконічній формі, подекуди несподівано парадоксальній; завжди містить у собі більше значення, ніж мовлено, він ніколи не аргументує, але впливає на свідомість виразною неординарністю судження» [12, с. 70].

Більш чітко тлумачення афоризму як жанру містить енциклопедія «Українська мова»: особливість афоризму «полягає у тому, що це гранично стисле і водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину» [4, с. 39]. Але й це визначення не є вичерпним, тобто не є таким, що повністю розкриває суть терміну. Тому слід звернутися до більш ґрунтовних досліджень з афористики.

Мовознавець М. Федоренко відзначає, що «афоризми – це літературні цитати чи фрагментальні вирази індивідуального-творчого походження, які стали стійкими та набули широкого розповсюдження в усній або загальнолітературній мові» [8, с. 30].

Окрім цього в мовознавчих працях існують інші тлумачення поняття «афоризм»: «Афоризми – це вирази індивідуально-творчого походження, що є не частиною або фрагментом того чи іншого літературного твору, а закінченим з самої своєї появи творінням, що має незалежний та самостійний смисл, тобто спеціально створенні короткі вислови, узагальнені думки письменника, вченого, художника» [10, с. 31]

У дослідженні ми розглядаємо афоризм як короткий влучний оригінальний вислів, що вважається усталеним; узагальнена думка, що висловлена стисло у виразній та легкій для запам'ятовування формі, яка згодом неодноразово відтворюється іншими людьми; зазначимо, що автор афоризму завжди відомий, бо в іншому випадку це – прислів'я. Афоризм також є кінцевим результатом роздумів, концентрованим викладом пізнаної істини [2, с. 48].

Афоризми з давніх часів є однією із своєрідних ознак окремої мови. Вони більш виразні, аніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях та виявляють належність до кожного з них, а також і до сфери усного чи писемного мовлення, мають більш яскраве експресивне чи емоційне забарвлення. Домінанта в афоризмів звичайно виходить за межі нейтрального стилю й тяжіє до стилістично забарвлених функціональних різновидів. Сутність афоризму полягає в умілому підборі виразних слів, в досконалому поєднанні актуальних явищ життя в загальні норми та у панівні ідеї.

Поетичне мовлення є основою для дослідження афористичних одиниць, зокрема, у мові твору Ліни Костенко «Маруся Чурай» вони складають розгалужену систему в структурно-граматичному та семантичному плані. Афоризми в доробку авторки – це не проста форма, а складна структура, невичерпна за своїми властивостями. Афористичні вислови мови роману Ліни

Костенко «Маруся Чурай» розкривають внутрішній світ людини, її риси характеру та загальнолюдські цінності.

Слід зазначити, що Ліна Костенко вживає в мові твору поетичні афоризми не лише для підсилення думки, а і як засіб розкриття особливостей поетичної мови взагалі. Як зауважує В. Калашник, поетичні афоризми «подають потрібну думку з більш підкресленою художньо маркованістю й відчутнішою спрямованістю на індивідуалізацію образу» [7, с. 610].

Поетична мова творів Ліни Костенко була предметом дослідження багатьох науковців. Наприклад, Л. Губарева вивчала семантику та стилістичні функції кольоративів [3], Л. Петрова – власне ім'я як засіб індивідуалізації поетичного мовлення [11], Ю. Лебеденко – варіювання фразеологізмів [9]. У працях І. Дишлюк досліджено лексико-семантичне вираження концепту «природа» [4], образне вживання музичних термінів [5], семантична реалізація концепту «земля» у поетичному мовленні Ліни Костенко [6]. Однак малодослідженими на сьогодні є афоризми в мові твору «Маруся Чурай».

Головною героїнею роману є Маруся Чурай, напівлегендарна українська народна співачка та поетеса часів Хмельниччини, яка, за переказами, жила в Полтаві. За своєю будовою твір багаторівневий тематично та композиційно, має дев'ять розділів, насичений спогадами головної героїні, кожна сцена є доповненням, фрагментом цілого сюжету, який не втрачає цілісності.

Використання мовних засобів у романі «Маруся Чурай» підпорядковане розкриттю ідейних та естетичних настанов Ліни Костенко. Мовна картина світу письменниці є відображенням її світогляду, ціннісних орієнтирів. Поряд із проблемами дослідження композиції, прийомів метафоризації художнього твору також висвітлена проблема функціонування афористичних одиниць, що наближає до розуміння індивідуального стилю авторки.

У порівняно невеликому творі Ліна Костенко вмістила велику кількість афоризмів, що несуть важливе змістове навантаження. Багато з них стали частовживаними в нашому мовленні, оскільки є вдалими та доречними.

Тематика афористичних виразів роману доволі різноманітна. Адже кожна епоха, кожен історичний проміжок часу має свої неповторні ідеї, теорії, думки. Характерною рисою художнього світу письменниці є «звернення до постійного кола тем, проблем» [9, с. 232]. Твір «Маруся Чурай» багатовекторний, гостропроблемний, у ньому можна окреслити декілька основних тем, до яких звертається авторка: життя, його сенс, цінності; смерть; людина та її душа; суд, покарання; страждання та життєво-побутових істин.

Життя, його сенс, цінності. До цієї групи відносимо афоризми, що стосуються людського життя, його сенсу й цінностей. «Проблема смислу буття була й залишається загально важливою – постановка і спроба вирішення таких проблем є притаманним афористичним висловам» [13, с. 221].

Авторка наголошує на складність людського життя: «Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши, пройти?»; «Час летить, а треба якось жити. Любов любов'ю, а життя важке» [8]. Але й весь час тільки важким життя не може бути, стверджує Ліна Костенко: «Буває всяко – доля не чернь» [8]. У творі трапляються вислови й про швидкоплинність людського

життя: *«Війні немає ні кінця, ні краю. Життя ж коротке – звікував – і квіт»* [8].

Зважаючи на те, що в романі афоризми вживаються в мові різних персонажів, то й відповідно репрезентують різні точки зору на одне й те ж питання, зокрема питання життєвих цінностей. Наприклад, за світоглядом діда Галерника, самітника й химерника: *«В житті найперше – це притомність духа, тоді і вихід знайдеться з нещастя»* [8]; а для Грицька Бобренка важливими є речі цілком матеріальні, що опосередковано висловлюється афоризмом: *«Любов любов'ю, а життя життям»* [8]; зовсім інша думка в Марусі: *«А що в житті потрібно ще мені? Одбути всі ці клопоти земні»* [8]. Не тільки вчинки, а й мова твору свідчать про те, якою є людина. Поряд із цими афоризмами можна навести й такі, що вказують на втрату сенсу життя: *«Було б одразу присудить до страти. Найтяжча кара звалася життям»* [8]. Фразеологізми цієї групи допомагають знайти відповіді на важливі питання, показують риси справжньої людини, несуть у собі ідеали загальнолюдських цінностей.

Життя та смерть. Ці теми завжди пов'язані між собою. Зазначена тематична група не численна, але вичерпно окреслює питання про неминучість смерті: *«У Бога смерті не благаю. Нічого, прийде і сама»*, її своєрідне визначення: *«Смерть усе таки це празник, який буває тільки раз в житті»* та її очікуваність: *«Вмерти завжди встигну»* [8].

У творі є афоризми, які можна віднести як до теми **«життя, його сенс, цінності»**, так і до теми **«життя та смерть»**, наприклад: *«Смерть повсюди, а життя одне»* [8]; *«В життя приходиш чистий і красивий. З життя ідеши заморений і сивий»* [8]. До цієї тематичної категорії вважаємо за необхідне віднести й афоризм: *«Хотіла жити, а життя не вийшло. Хотіла вмерти – люди не дали»* [8], оскільки він допомагає зрозуміти, що в житті не завжди буває так, як хотілося б, а життя й смерть не підпорядковані людині.

Людина та її душа. Цій тематичній групі притаманний мотив людської неповторності: *«Співає кожен, хто якої може. І так співає, як йому дано»* [8]; *«Людей такого рідкісного дару, хоч трохи, люди, треба берегти»* [8]; їх схожості: *«Де є та грань – хто люди, хто юрма?»* [8]. Морально-етичні проблеми, які письменниця висвітлила у творі, яскраво відображені за допомогою довершеної мови фразеологізмів та вражають глибиною проникнення у світ героїв.

Людські вади. Фразеологізмам цієї тематичної групи відрізняються довершеністю: *«А хто із нас, як кажуть, без гріха?»* [8]; *«На обличчя з янголами схожа, але в душі – то чистий сатана»* [8]; *«А люди судять, їм аби причину»* [8]; відносної самостійності у виборі: *«То діло ваше, хоч воно і гріх»* [8]; підкреслюється певна моральність: *«Людина спроста ближнього не вб'є»* [8].

Образ **душі** у фразеологізмах уособлює щось надзвичайне: *«А як подумать, – що таке душа? Як той казав, це – горизонт до Вічності»* [8], а також священне: *«Чужа душа – то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой, не кожна! Чужа душа – то тихе море сліз. Плювати в неї – гріх тяжкий,*

не можна» [8]. Слід зазначити, що персонажі роману, які близькі нам духовно, вражають колоритністю мови, художністю вислову, образністю: «В душі людській, крім видимого неба, є одинадцять всяческих небес» [8]. У романі трапляються висновки та застереження на зразок: «Як будеш так розношувати душу, вона, гляди, із совісті спаде» [8]. Афоризми Ліни Костенко стали частиною не лише твору письменниці, а й нашого життя, бо відображають справжні істини та проблеми, які навколо нас, якими ми живемо: «Нерівня душ – це гірше, ніж майна!» [8]; «Нелегко, кажуть, жити на дві хати, а ще нелегше – жити на дві душі!» [8]. Авторка за допомогою фразеологізмів цієї групи пояс важливі моменти людського буття.

Сюжет твору «Маруся Чурай» зумовив наявність фразеологізмів тематичної групи **судилиця та покарання**, у яких авторка яскраво висвітлила народну мораль та закони буття: «Закон – є суть, тверда його основа. Для того він і звелений судом» [8]; «Таким, котрі дуже сердобольні, панове суд, не місце у суді» [8]; «Не всяка ж кара має бути небожна» [8]; неспроможність суду розібратися у справі: «То треба знать, чого іще не знаєм. То знаєм те, чого не треба знать» [8]; «Суддя сказав: – Знаскака тут не можна. Тут, запорожче, треба Соломона. Козак сказав – замудрувались ви. Тут треба тільки серця й голови» [8]; бездіяльність суду й своєрідну «антигуманність»: «Що ж це виходить? Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?!» [8]. Окрім того варто зауважити, що суд не в змозі покарати за те, що не має матеріального вираження: «Чи ж вигадас суд і магістрати страшнішу кару, ніж таке життя?!» [8]; «Любов – це люди, діло неосудне» [8]. Авторські афоризми Ліни Костенко розкривають особливості національного менталітету, їм відводиться роль соціальних коректорів на основі етичних норм.

У романі письменниця також порушила тему **страждання**. Для цієї тематичної групи фразеологізмів характерним є мотив невідворотності біди, страждання та «розп'яття»: «Людину скрізь біда підстерігає» [8]; «Бо то вже так, вже як пішло на горе, то так уже і піде, як з гори» [8]; «А як подумать, дівчинко моя ти, то хто у нас на світі не розп'ятий?» [8]; «Воно як маєш серце не з льоду, розп'яття – доля кожної людини» [8]; порівняння своєї долі з долею інших людей: «Та є печальна втіха, далєбі: на світі комусь гірше, ніж тобі» [8]. Безумовно, роль афоризмів значуща, оскільки вони виразно, точно висвітлюють найтонші закутки душі героя.

Важливою є мікротема, що пов'язана з **історією народу**. За допомогою афоризмів авторка передає минуле України: «Історії ж бо пишуть на столі Ми ж пишем кров'ю на своїй землі Ми пишем плугом, шаблею, мечем, піснями і невольницьким плачем, Могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен» [8]. Для цієї тематичної групи характерним є оспівування героїчного минулого нашої країни: «Усі віки ми чуєм брязкіт зброї були боги в нас і були герої» [8].

Життєво-побутові істини. До цієї тематичної групи долучені афоризми, що не увійшли до жодної з груп і не можуть бути виділені як окрема група, оскільки незначні за кількістю: «Правда одинока» [8]; «А правда, пане, слово більмувате. Воно не бачить, хто його сказав» [8]; «Самотнім добре, – жодної розлуки» [8]; «Стару людину ганити негоже» [8]; «А зілля річ, ви знаєте,

капризна – тут воно чари, тут воной трутизна» [8]; «Цвинтар – то діло не страшне. Спокій там» [8]; «Сьогодні ситий, бо учора їв» [8]; «Достаток? Був. Як кажуть, дві сорочки – одна в пранні, а друга на мені» [8]; «Чи нас Господь почує усіх разом, коли так просить кожен про своє?» [8]. Наведені фразеологізми вдалі, образні, кожне слово фразеологізму доречне, осмислене, відображає внутрішній стан душі письменниці.

Отже, поетичне мовлення є цінним джерелом для дослідження афористичних одиниць. Творчість Ліни Костенко – найважливіша складова української літератури. Письменниця зробила вагомий внесок у розвиток стилів, художніх засобів, афоризмів та тропів в українській літературі. Афоризми Ліни Костенко посилюють сприйняття символів, мікрообразів, вводять читача в неповторний світ високої авторської естетики вислову. Авторка прагне знайти відповіді на питання, що пов'язані з буттям людини, нації, людства. Сила афоризмів письменниці – у досконалому доборі потрібних слів, в умілому поєднанні окремих явищ життя в загальні принципи. Глибина змісту в афористичних виразах досягається за допомогою художнього підтексту. Ці короткі висловлювання дали змогу письменниці зробити твір всесвітньовідомим, зрозумілим кожному та актуальним. Її творчість має найбільший вплив на українську націю сьогодні, нам потрібно робити все, щоб популяризувати твори Ліни Костенко, тому що вони несуть в собі дух нації. Ліна Костенко – це сучасний символ нашого народу, здатний об'єднати всю Україну на засадах національної свідомості, гордості за свою Батьківщину.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Гноєва Н. І. Жанрова природа драматичної поеми «Сніг у Флоренсії» Ліни Костенко [Текст] / Н. І. Гноєва // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 607. – С. 227 – 230.
3. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Галина Анатоліївна Губарева. – Х., 2002. – 18 с.
4. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту «Природа» у поетичній мові Ліни Костенко [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. філ. наук: спец. 10.02.01 / Інна Миколаївна Дишлюк. – Х., 2002. – 19 с.
5. Дишлюк І. М. Образне вживання музичних термінів у поезії Ліни Костенко [Текст] / І. М. Дишлюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2000. – № 491. – С. 634-637.
6. Дишлюк І. М. Семантична реалізація концепту «земля» у поетичному мовленні Ліни Костенко [Текст] / І. М. Дишлюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2002. – № 557. – С. 74-80.

7. Калашник В. С. Естетичний аспект розвитку мови: здобутки української поетичної фразеології та афористики [Текст] / В. С. Калашник // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 200. – № 491. – С. 608-612.
8. Костенко Л. В. Маруся Чурай : іст. роман у віршах [Текст] / Л. В. Костенко – Х. : Рад. письменник, 1979. – 189 с.
9. Лебеденко Ю. М. Варіювання фразеологізмів у романі «Маруся Чурай» Ліни Василівни Костенко [Текст] / Ю. М. Лебеденко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 607. – С. 227-230.
10. Мацько Л. І. Стилїстика української мови [Текст] : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
11. Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. філол. наук : спец. 10.02.01 / Лілія Павлівна Петрова. – Х., 2003. – 19 с.
12. Українська радянська енциклопедія : у 12 томах [Текст] / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974 –1985. – 500 с. 20
13. Шапошникова О. О. Афористичні вислови на тему сенсу життя у творах української літератури другої половини ХХ ст. [Текст] / О. О. Шапошникова // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2000. – № 473. – С. 221-225.